

KWALIFIKACJE ROLNIKÓW CZYNNIKIEM ROZWOJU GOSPODARSTW ROLNYCH

Anna Nowak

Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Streszczenie. Zmiany, jakie od lat dokonują się w polskiej gospodarce, przyczyniły się do wzrostu znaczenia zasobów niematerialnych. Dotyczy to także sektora rolnego, gdzie niski poziom wykształcenia rolników stanowi jedną z barier dalszego jego rozwoju. Postęp biologiczny i technologiczny, a także zmienne warunki rynkowe wymagają od kierowników gospodarstw stale aktualnej wiedzy oraz umiejętności jej wykorzystywania. Tymczasem znaczna część z nich nie posiada wykształcenia rolniczego, bądź poziomu tego wykształcenia jest dość niski. Doksztalcanie i korzystanie z usług doradczych również nie jest popularnym sposobem podwyższania kwalifikacji wśród rolników. Jednak, jak pokazują dane statystyczne, wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia kierownika rośnie powierzchnia gospodarstwa i jego towarowość. Jest to istotnym przesłaniem skłaniającym do podejmowania działań, mających na celu uaktualnianie wiedzy rolników i podnoszenie ich kwalifikacji.

Słowa kluczowe: kwalifikacje rolników, wykształcenie, gospodarstwo rolne, gospodarka oparta na wiedzy

WSTĘP

Przemiany ustrojowe, jakie dokonywały się w Polsce w latach dziewięćdziesiątych, przyniosły wiele zmian we wszystkich działach gospodarki, również w rolnictwie. Szczególnie polska wieś postawiona została przed wieloma wyzwaniami, związanymi z koniecznością restrukturyzacji i modernizacji sektora rolnego, najpierw w warunkach procesów integracyjnych ze strukturami unijnymi, a obecnie w sytuacji, kiedy Polska jest pełnoprawnym członkiem UE.

Te nowe uwarunkowania oraz dążenie do budowania gospodarki opartej na wiedzy sprawiły, że wzrosła ranga zasobów niematerialnych. Dotyczy to także sektora rolnego, gdzie od lat kumulowały się niekorzystne uwarunkowania rozwoju. Obejmują one oprócz

rozdrobionej struktury agrarnej i nadmiernego poziomu zatrudnienia, zbyt niski poziom wykształcenia rolników. Jest to o tyle istotny problem, że obejmuje znaczne zasoby siły roboczej w rolnictwie.

Wzrost znaczenia wiedzy i kwalifikacji wiąże się z umiejętnością zarządzania przedsiębiorstwem, czy gospodarstwem rolnym w zmiennych warunkach rynkowych. Zarządzanie, obok ziemi, pracy i kapitału, stanowi jeden z podstawowych czynników produkcji w rolnictwie. To, czy osoba kierująca gospodarstwem podejmuje racjonalne decyzje, przekłada się na możliwości rozwoju warsztatu rolnego. Brak odpowiednich kwalifikacji oraz niedostateczny dostęp do informacji, zmniejszają szanse osiągnięcia zamierzonego celu.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej oraz objęcie naszego rolnictwa instrumentami wspólnej polityki rolnej, sprawiły, że rolnicy muszą dysponować aktualną wiedzą i podnosić swoje kwalifikacje. Tymczasem poziom wykształcenia producentów rolnych i skłonność do korzystania z usług doradczych w Polsce pozostają niezadowolające.

Celem niniejszego opracowania jest analiza poziomu wiedzy i kwalifikacji rolników w kontekście rozwoju ich gospodarstw. Kwalifikacje nie są tu tożsame z poziomem wykształcenia. Często wieloletnie doświadczenie w pracy na roli rekompensuje braki w wykształceniu. Jednak postęp biologiczny i technologiczny oraz zmieniające się warunki rynkowe wymagają od rolników uaktualniania swojej wiedzy i pozyskiwania informacji.

METODYKA

W opracowaniu wykorzystano dane statystyczne GUS oraz wyniki badań przeprowadzonych na terenie województwa lubelskiego. Badania prowadzone były w ramach projektu KBN „Rola podmiotów gospodarczych, instytucji i społeczności lokalnych w zrównoważonym rozwoju wsi i rolnictwa”, realizowanego przy współpracy Uniwersytetu w Cornell, w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW w Warszawie w latach 2002–2004. Autorka była jednym z wykonawców wymienionego projektu. Badania przeprowadzono w czterech dobranych w sposób celowy powiatach województwa lubelskiego (białski, lubartowski, tomaszowski i kraśnicki), na terenie 12 gmin. Wyboru gmin dokonano na podstawie trzech kryteriów: poziomu dochodów własnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w zł, udziału dochodów własnych w dochodach ogółem w % oraz ogólnej liczby mieszkańców gminy. Badania realizowano za pomocą kwestionariusza ankiety, na próbie 621 wiejskich gospodarstw domowych. Gospodarstwa rolne prowadziło 498 spośród badanych gospodarstw domowych, co stanowi 80% badanej próby. W niniejszym opracowaniu przedstawiono wyniki uzyskane wyłącznie z tych gospodarstw. Największy udział w badanej próbie gospodarstw rolnych miały te najmniejsze o powierzchni do 5 ha, stanowiły one ponad 40% badanej populacji.

WIEDZA I KWALIFIKACJE W KONTEKŚCIE GOSPODARKI OPARTEJ NA WIEDZY

Do niedawna przyjmowano, że gospodarka funkcjonuje dzięki trzem czynnikom produkcji: pracy, kapitałowi i ziemi (bogactwa naturalne). Obecnie coraz częściej mówi się o gospodarce opartej na wiedzy (knowledge-based economy). Zgodnie z jej założeniami

produktywność, konkurencyjność i efektywność w coraz mniejszym stopniu zależą od materialnych czynników produkcji, a w coraz większym od stanu wiedzy technicznej, ekonomicznej i organizacyjnej. To wiedza pozwala tworzyć nowe technologie i produkty oraz sprawnie zarządzać nowoczesnym przedsiębiorstwem. Możliwości rozwoju zależą więc od zasobu i nowoczesności wiedzy ludzi, od jakości pracy, jakości wykształcenia i szkolenia, umiejętności ciągłego myślenia innowacyjnego i wdrażania nowych rozwiązań do procesów wytwarzania, dystrybucji i usług. Oznacza to także, że kraje, które szybciej dokonują transformacji w kierunku knowledge-based economy, uzyskują przewagę w globalnej i konkurencyjnej gospodarce światowej [Kabaj 2001].

Również Michałków [2002] twierdzi, że wiedza i kwalifikacje stają się siłą napędową nowej gospodarki, źródłem trwałej przewagi konkurencyjnej i coraz ważniejszym czynnikiem bogacenia się krajów, regionów, firm i osób. Firmy nowej gospodarki koncentrują się na zasobach niematerialnych, w tym przede wszystkim na kapitale intelektualnym. Natomiast najistotniejszym elementem kapitału intelektualnego przedsiębiorstw są zasoby wiedzy pracowników.

O powodzeniu przyszłego rozwoju gospodarki zadecydują niewątpliwie umiejętności kadr, rosnąca potrzeba aktywności twórczej, uczestnictwo w kształtowaniu przyszłości, poczucie współodpowiedzialności za stan i przyszłość zakładu, miasta i regionu [Kluczyński 1991].

Wraz z postępem technologicznym, podstawą działalności gospodarczej, również rolniczej, w coraz większym stopniu staje się więc wiedza oraz umiejętność korzystania z niej [Karwat-Woźniak i Chmieliński 2006]. Przewaga konkurencyjna gospodarstwa rolnego zależy w coraz większym zakresie od czynnika wiedzy, jaką dysponują rolnicy, gdyż nowoczesny sektor rolny jest w większym stopniu oparty na kapitale i informacji niż na pozostałych czynnikach produkcji [Coleman i in. 2004]. Wiąże się to także z funkcjonowaniem na nowym unijnym rynku oraz z możliwością korzystania z wielu instrumentów wspólnej polityki rolnej.

W coraz większym stopniu na wyniki ekonomiczne wpływają umiejętności zarządcze, często warunkowane przez poziom wykształcenia osób podejmujących kluczowe decyzje gospodarcze [Karwat-Woźniak i Chmieliński 2006]. Dzieje się tak także w przypadku prowadzenia gospodarstw rolnych, które pozostają pod wpływem specyficznych uwarunkowań z racji funkcjonowania w sektorze rozproszonym. Z drugiej strony kierownicy gospodarstw muszą dysponować aktualną informacją i podnosić swoje kwalifikacje ze względu na oddziaływanie regulacji unijnych i związane z tym szanse rozwoju.

Znaczenie czynnika ludzkiego i takich jego cech, jak poziom wykształcenia, czy dysponowanie odpowiednimi zasobami wiedzy, określone jest przede wszystkim przez jego rolę w procesie gospodarowania. Jest on ze swej strony nosicielem innowacyjności, a więc zarazem wszelkich przemian, wyrazicielem działania jej mechanizmów oraz sposobów przeprowadzania zmian [Kołodziejczyk 2002]. Zatem odgrywa on także niezastąpioną rolę w procesie rozwoju podmiotów gospodarczych, w tym gospodarstw rolnych.

KWALIFIKACJE PRODUCENTÓW ROLNYCH

Wprawdzie wykształcenie nie jest jednoznaczne z poziomem kwalifikacji rolników, jednak świadczy o jakości kapitału ludzkiego w rolnictwie. W 2007 roku wyższe wy-

kształcenie w skali kraju posiadało 6,8% kierowników gospodarstw i oznacza to, że udział ten zwiększył się o 1,3 punktu procentowego w stosunku do 2005 roku. Wciąż jednak ponad 27% osób prowadzących gospodarstwo rolne miało wykształcenie co najwyżej podstawowe lub gimnazjalne. Największa grupa kierowników legitymowała się wykształceniem zasadniczym zawodowym.

Tabela 1. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce w 2007 roku według poziomu wykształcenia ogólnego osoby kierującej gospodarstwem (w %)

Table 1. Rural farms structure in Poland in 2007 according to manager's education level (in %)

Poziom wykształcenia/ Education level	Udział gospodarstw/ Farms share
Wyższe/ Higher education	6,8
Policealne/ Postsecondary	1,2
Średnie zawodowe/ Technical	23,4
Średnie ogólnokształcące/ Secondary grammar	4,8
Zasadnicze zawodowe/ Occupational	37,5
Gimnazjalne, podstawowe/ Gymnasium, primary	22,9
Nieukończone podstawowe i bez wykształcenia/ Not finished primary, no education	3,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Charakterystyki gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 2008.

Source: Own elaborations basing upon Rural Farms Characteristics' Statistical Bureau, Warsaw 2008.

Ze względu na konieczność posiadania przez rolników szerokiej wiedzy z wielu dziedzin, w tym na temat procesów zachodzących w żywych organizmach roślinnych i zwierzęcych, wiedzy technologicznej i ekonomicznej, szczególnego znaczenia nabiera dysponowanie wykształceniem rolniczym. Tymczasem w 2007 roku prawie 60% kierowników gospodarstw w skali kraju nie posiadało wykształcenia rolniczego i odsetek ten nieco wzrósł w stosunku do 2002 roku. Co prawda wzrósł nieco udział osób kierujących gospodarstwem z wykształceniem rolniczym wyższym, policealnym i średnim, ale wzrost ten jest stosunkowo niewielki.

Ta, jak się wydaje mało korzystna struktura wykształcenia osób zarządzających gospodarstwami rolnymi w Polsce wymaga podejmowania działań, które poprawiłyby sy-

Tabela 2. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce według poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej (w %)

Table 2. Rural farms structure in Poland according to farm manager's education level (in %)

Wykształcenie/Education	Udział gospodarstw/Farms share	
	2002 rok/2002	2007 rok/2007
Brak wykształcenia rolniczego No rural education	57,6	59,1
Wykształcenie rolnicze/ rural education:		
Wyższe/ Higher education	0,9	1,5
Policealne/ Post-secondary	0,15	0,2
Średnie zawodowe/ Technical	5,4	7,7
Zasadnicze zawodowe/ Occupational	9,8	9,3
Kurs rolniczy/ Rural training	25,9	22,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaborations basing upon Statistical Bureau data.

tuację w tym zakresie. Jest to o tyle istotne, że jak pokazują dane ostatniego spisu rolnego wyższy poziom wykształcenia kierowników idzie w parze ze wzrostem obszaru gospodarstwa rolnego.

Tabela 3. Struktura wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw według powierzchni użytków rolnych w 2002 roku (w %)

Table 3. Education structure of farms managers according to arable lands area in 2002 (in %)

Powierzchnia UR gospodarstw (ha)/ Arable lands area (ha)	Poziom wykształcenia rolniczego/Manger education level					Brak wykształcenia rolniczego/ /No rural education
	Wyższe/ /Higher education	Policealne/ /Postsecondary	średnie zawodowe/ /technical	zasadnicze zawodowe/ /occupational	kurs rolniczy/rural training	
1–2	0,8	0,1	3,9	4,9	21,9	68,3
2–3	0,8	0,1	4,0	6,1	25,8	63,0
3–5	0,8	0,1	4,6	8,3	29,8	56,3
5–7	0,8	0,1	5,5	11,8	33,3	48,3
7–10	0,9	0,2	6,9	16,2	35,5	40,2
10–15	1,1	0,2	8,7	21,5	36,1	32,4
15–20	1,4	0,2	11,5	24,9	35,3	26,7
20–50	2,3	0,3	16,0	27,6	32,6	21,2
50–100	6,2	0,6	23,8	25,4	27,6	16,3
100 i więcej/100 and more	18,9	0,8	27,5	16,9	19,8	15,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002.

Source: Own elaboration basing upon National Rural Register 2002.

Wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach, maleje odsetek osób kierujących nimi, a nieposiadających wykształcenia rolniczego. Udział kierowników z wykształceniem rolniczym wyższym, policealnym i średnim rośnie wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. W przypadku warsztatów rolnych o powierzchni UR poniżej 5 ha, zaledwie 0,8% kierowników posiadało wykształcenie rolnicze wyższe. Gospodarstwa dysponujące powierzchnią UR większą niż 50 ha, prowadzone były przez znacznie lepiej wykształcone osoby – prawie 10% z nich posiadało wykształcenie wyższe, a ponad 1/4 – policealne lub średnie zawodowe. Zatem poprawa poziomu wykształcenia skutkowałaby prawdopodobnie korzystną zmianą struktury agrarnej.

Dane statystyczne pokazują także związek poziomu wykształcenia kierowników z celem produkcji gospodarstw rolnych. Im bardziej towarowe gospodarstwa, tym częściej ich kierownicy mieli wykształcenie rolnicze. Ponad 3/4 osób prowadzących gospodarstwa wytwarzające wyłącznie na własne potrzeby pozostawało bez wykształcenia rolniczego, podczas gdy w przypadku gospodarstw produkujących głównie na rynek, odsetek ten był o połowę niższy. Kierownicy gospodarstw towarowych charakteryzowali się też wyższym poziomem wykształcenia rolniczego, niż zarządcy gospodarstw działających w ramach samozaopatrzenia. Świadczy to o większej aktywności rynkowej podmiotów prowadzonych przez osoby lepiej wykształcone i dowodzi, że poprawa kwalifikacji rolników staje się warunkiem rozwoju gospodarstw rolnych w Polsce.

W przypadku gospodarki rolnej ważne jest doświadczenie osób kierujących gospodarstwem rolnym. Wielu rolników nie posiada wprawdzie odpowiedniego wykształcenia,

Tabela 4. Struktura gospodarstw rolnych według wykształcenia rolniczego kierowników gospodarstw i celu produkcji w 2002 roku (%)

Table 4. Rural farms structure according to managers rural education and production purpose in 2002 (in %)

Poziom wykształcenia rolniczego/ Rural education level	Cel produkcji gospodarstw rolnych/ Purpose of rural farms production		
	wyłącznie na potrzeby własne/ /for own needs only	głównie na potrzeby własne/ /mainly for own needs	głównie na rynek/ /for market
Wyższe/ Higher education	0,4	0,6	1,4
Policealne/ Postsecondary	0,07	0,1	0,2
Średnie zawodowe/ Technical	2,2	3,3	8,7
Zasadnicze zawodowe/ /Occupational	3,0	5,0	17,1
Kurs rolniczy/ Rural training	16,2	22,2	33,7
Bez wykształcenia rolniczego/ /No rural education	78,0	68,8	38,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002.

Source: Own elaboration basing upon National Rural Register 2002.

jednak wiele lat pracy na roli wyposaża ich w odpowiednią wiedzę i praktykę. Ponad 1/3 kierowników gospodarstw prowadziła swoje warsztaty w 2007 roku dłużej niż 20 lat, a ponad 12% z nich krócej niż pięć lat. W porównaniu z 2005 rokiem nieznacznie wzrósł odsetek osób, które nie mają zbyt długiego stażu w zarządzaniu gospodarstwem i prowadzą je krócej niż 1 rok.

Na kwalifikacje rolników wpływa także korzystanie z usług Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Niestety skłonność rolników w Polsce do korzystania z pomocy doradczej wciąż jest niewielka. Według danych GUS w 2005 roku z tego typu usług korzystało mniej niż 1/4 producentów rolnych. Nadal głównym podmiotem, z którego pomocy korzystają rolnicy są Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Wzrost zainteresowania tego typu usługami wydaje się szczególnie ważny w sytuacji, kiedy rolnicy mają możliwość korzystania ze środków pomocowych, dzięki którym mogą rozwijać swoje gospodarstwa rolne, ale także szukać dodatkowych źródeł zarobkowania.

Zasoby wiedzy stają się obok kapitału finansowego głównym czynnikiem produkcji. Stan wiedzy oraz umiejętność jej wykorzystania decydują także o rozwoju gospodarstw rolnych, warunkują bowiem podejmowanie racjonalnych decyzji. Jednak jak pokazały

Tabela 5. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce w 2007 roku według lat prowadzenia gospodarstwa przez osobę kierującą (w %)

Table 5. Rural farms structure in Poland in 2007 according to period of farm's managing (in %)

Okres prowadzenia gospodarstwa/ Managing period	Udział gospodarstw/ Farms share
Do 1 roku/ to 1 year	2,2
2–5 lat/2–5 years	10,5
6–10 lat/5–10 years	17,9
11–20 lat/11–20 years	31,9
21 lat i więcej/21 and more	37,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Charakterystyki gospodarstw rolnych, GUS, Warszawa 2008.

Source: Own elaborations basing upon Rural Farms Characteristics' Statistical Bureau, Warsaw 2008.

Tabela 6. Gospodarstwa rolne w Polsce, które w 2005 roku korzystały z usług doradczych

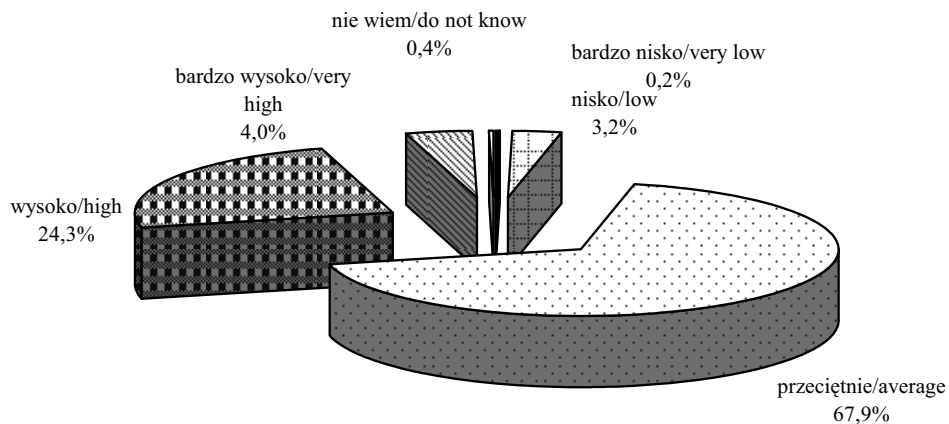
Table 6. Rural farms in Poland which took advantage of advisory services in 2005

Wyszczególnienie/Specification	Polska/Poland	
	Liczba/Number	%
Ogółem/ Total	586 648	21,5
w tym z usług ODR/ including Advisory Center services	547 336	93,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Source: Own elaboration basing upon Statistical Bureau Data.

wyniki badań ankietowych, zaledwie w 7% gospodarstw domowych będących użytkownikami gospodarstwa rolnego przygotowanie do wykonywanego zawodu oceniono bardzo wysoko, a w 36% wysoko. Prawie połowa rolników uznała swoje umiejętności zawodowe jako przeciętne.

Rys. 1. Ocena przygotowania do wykonywanego zawodu w opinii gospodarstw rolnych (N = 498)

Fig. 1. Assessment of rural education in the opinion of rural farms (N = 498)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

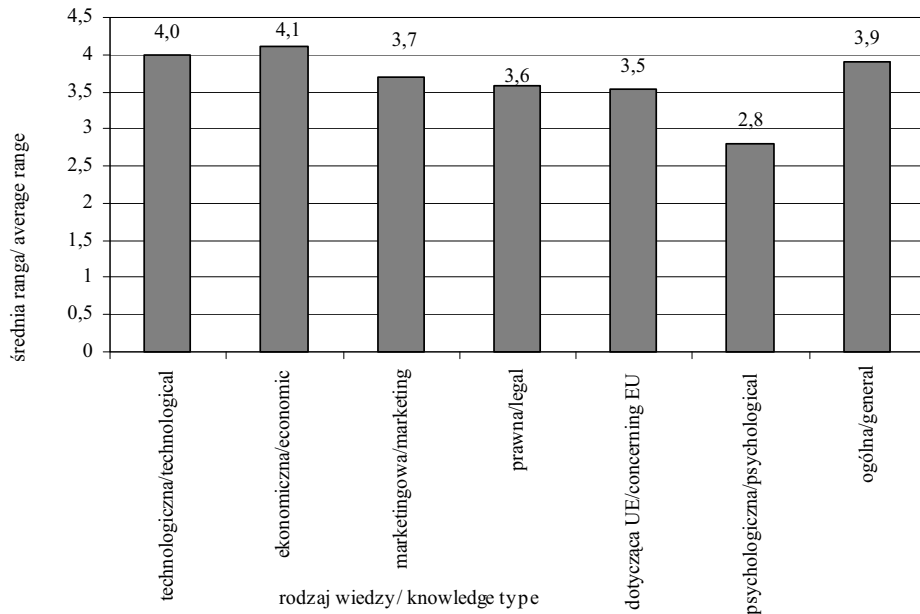
Source: Own elaborations basing upon survey.

Gospodarstwa domowe, które zajmowały się produkcją rolniczą poproszone zostały o wskazanie ważności poszczególnych rodzajów wiedzy dla rolników. Wykaz średnich rang dla wskazanych rodzajów wiedzy przedstawiono na rysunku¹.

Respondenci uznali, że najważniejszym rodzajem wiedzy dla rolników jest wiedza ekonomiczna i technologiczna, nieco mniej istotna jest wiedza ogólna, natomiast wciąż jeszcze nie przywiązuje się zbyt dużej wagi do wiedzy marketingowej. Szczególnie dziwi

¹Średnie rangi liczone na podstawie wzoru: $r_{x\bar{s}} = \frac{\sum_{i=1}^N r_{xi}}{N}$, gdzie: $r_{x\bar{s}}$ – średnia ranga dla czynnika x;

r_{xi} – ranga przyznana elementowi x przez respondentów i, skala rang: 1–5, gdzie im wyższa, tym większe znaczenie danego rodzaju wiedzy.

Rys. 2. Wykaz średnich rang dla rodzajów wiedzy niezbędnej dla rolników

Fig. 2. Specification of average ranges for types in knowledge necessary for farmers

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaborations basing upon survey.

niska ranga przyznana wiedzy dotyczącej UE, zwłaszcza, kiedy realizowane są programy unijne skierowane do rolników.

Interesującym zagadnieniem jest sposób zdobywania wiedzy. Respondenci oceniali poszczególne źródła pod kątem ich wpływu na stan posiadanej przez nich wiedzy. Oceny dokonywano w skali 1–5, gdzie 1 – bardzo mało ważne, 5 – bardzo ważne.

Dominującym źródłem wiedzy rolników okazało się doświadczenie. Najmniejszy wpływ na stan posiadanej wiedzy miało doksztalcanie. Rolnicy rzadko deklarowali udział w jakichkolwiek kursach, czy szkoleniach. Jeśli jednak przyznawali się do korzystania

Tabela 7. Źródła wiedzy w opinii rolników (N = 498)

Table 7. Knowledge sources in the opinion of farmers (N = 498)

Źródło wiedzy/ Knowledge source	Średnia ocena (w skali 1–5) Average range (in scale 1–5)
Nauka szkolna/ School education	3,2
Doksztalcanie/ Training	2,6
Doświadczenie/ Experience	4,2
Samoksztalcanie/ Self-education	3,5
Czytanie/ Reading	2,8
Słuchanie radia/ Listening to the radio	3,3
Oglądanie telewizji/ TV watching	3,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Source: Own elaborations basing upon survey.

z takiej formy kształcenia, to najczęściej wymieniali kursy rolnicze, które miały miejsce kilka, a nawet kilkanaście lat temu. Dość istotną rolę odgrywa jednak w opinii respondentów samokształcenie jako źródło pozyskiwania wiedzy.

PODSUMOWANIE

Podsumowując analizę danych statystycznych oraz wyników badań, należy uznać, że kwalifikacje producentów rolnych nie są wystarczające. Jest to odczuwalne szczególnie w aspekcie nowych uwarunkowań, z jakimi mamy do czynienia w wyniku akcesji do Unii Europejskiej. Zmienne warunki rynkowe oraz możliwości pozyskiwania funduszy na rozwój gospodarstw wymagają od rolników szerokiej wiedzy nie tylko technologicznej, ale także ekonomicznej, dotyczącej wspólnej polityki rolnej, czy marketingowej. Możliwość skorzystania z niektórych instrumentów pomocowych warunkowana jest wręcz posiadaniem odpowiednich kwalifikacji.

Zasadność poprawy poziomu kwalifikacji kierowników gospodarstw wynika także ze związku ich poziomu z powierzchnią gospodarstwa i celu jego produkcji. Jak pokazały dane statystyczne, gospodarstwa towarowe prowadzone były przez osoby lepiej wykształcone. Stąd wniosek, że wyższe kwalifikacje przekładają się na większe możliwości rozwoju warsztatów rolnych. Zatem zwrócenie szczególnej uwagi na poprawę jakości kapitału ludzkiego w rolnictwie wydaje się warunkiem dalszych przemian na polskiej wsi.

PIŚMIENNICTWO

- Charakterystyka gospodarstw rolnych, 2008, GUS Warszawa.
- Coleman W., Grant W., Josling T., 2004. *Agriculture in New Global Economy*. Wyd. Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, s. 51.
- Kabaj M., 2001. Rozwój i wykorzystanie zasobów pracy w kierunku gospodarki opartej na wiedzy. *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku* pod red. A. Kuklińskiego, KBN Warszawa, s. 166–167.
- Karwat-Woźniak B., Chmieliński P., 2006. Praca w indywidualnych gospodarstwach rolnych, nr 28, IERiGŻ Warszawa, s. 7–8.
- Kluczyński J., 1991. Prognozy i uwarunkowania rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce, PWN Warszawa – Łódź, s. 31.
- Kołodziejczyk D., 2002. Uwarunkowania społeczno-gospodarcze lokalnego rozwoju gospodarczego, IERiGŻ Warszawa, s. 41–42.
- Michałków I., 2002. Edukacja i nauka polska wobec wyzwań globalizacji i integracji z Unią Europejską. Szanse i bariery w kształceniu młodzieży w Polsce i krajach Unii Europejskiej pod red. H. Szczerbińskiego, Białystok, s. 136.

FARMERS QUALIFICATIONS AS THE FACTOR INFLUENCING RURAL FARMS DEVELOPMENT

Abstract. Polish economy has undergone a significant changes over years thus causing the growth of non-material resources importance. It also concerns rural sector characterizing with low level of farmers education what hampers further development. Biological and

technological development as well as changing market conditions demand up-date knowledge and skills from farms' managers. But the majority of them are not rurally educated or the level of education is very low. Both knowledge extending and taking advantage of advisory services are not popular ways for farmers to improve qualification. Statistic data shows that manger knowledge extending influences farms area growth and marketability. It is essential to undertake activities inclining farmers towards knowledge up-dating and qualifications improving.

Key words: farmers qualifications, education, rural farm, knowledge-based economy

Zaakceptowano do druku – Accepted for print 15.05.2009